

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Historické vědy – obecné dějiny

Teze disertační práce

PhDr. Matěj Bílý

Varšavská smlouva 1969-1985. Vrchol a cesta k zániku

The Warsaw Treaty Organization 1969-1985. The pinnacle and path to
dissolution

Vymezení tématu a jeho přínos

Studená válka představuje fenomén, jímž se prakticky od jejího vypuknutí v druhé polovině 40. let 20. století intenzivně zabývá nepřeborné množství vědců - politologů, historiků, bezpečnostních analytiků či expertů na mezinárodní vztahy. Dá se tvrdit, že nyní, pětadvacet let po konci studené války, jsou základní kontury a průběh tohoto zcela specifického konfliktu uspokojivým způsobem zmapovány napříč mnoha vědeckými obory. Uvedená skutečnost však neznamená, že by veškeré aspekty a faktory přes čtyři dekády trvajících a značně dynamického historického procesu byly analyzovány do potřebné hloubky, případně s dostatečným časovým odstupem, který je pro jakýkoliv nezaujatý a svědomitě vedený výzkum nezbytný.

Jednou z neoddělitelných charakteristik bipolárně rozděleného studenoválečného světa byla i existence dvou mocenských bloků zastřešených velkými vojenskopolitickými pakty - západní Severoatlantickou aliancí a východní Varšavskou smlouvou. Právě pro druhý uvedený pakt, byť ne zcela výlučně, platí výše uvedené; ani více než dvě desetiletí po jeho rozpadu neexistuje komplexní historická monografie, která by uspokojivě analyzovala jeho šestatřicetiletou existenci. Aliance Sovětského svazu a jeho evropských satelitů přitom nezasahovala pouze do vývoje studené války. Organizace byla nepochybně důležitou součástí mocenské reality tehdejší sovětské zájmové sféry v Evropě. Nepředstavovala pouze formální zastřešení spojeneckých vazeb v daném geopolitickém regionu. Jejím prostřednictvím mnohdy docházelo k ovlivňování významných procesů odehrávajících se v tzv. východním bloku. Jménem paktu byla často též formulována zahraniční a bezpečnostní politika Sovětského svazu a jeho satelitů. Z tohoto důvodu je nezbytné, aby historiografie zabývající se studenou válkou a především sovětskou zájmovou sférou na "starém kontinentě" Varšavskou smlouvu a její reálnou úlohu pečlivě prozkoumala a zhodnotila. Snad i kvůli tomu, že minimálně české veřejnosti se v souvislosti s Varšavskou smlouvou většinou vybavuje pouze potlačení pražského jara armádami hned pěti členských států paktu v roce 1968. Ostatní aspekty fungování této aliance zůstávají poměrně neznámé. Případně se omezují na některá mediální senzaci vyvolávající témata, jakými jsou dislokace sovětských jaderných střel na území členských států či z kontextu reality studené války často vytrhané plány na vojenskou ofenzívu do západní Evropy.

K zásadnímu rozšíření vědeckého poznání Varšavské smlouvy se snaží přispět i tato doktorská disertace. Jejím cílem je na základě aktuálně dostupných primárních pramenů, edic

dokumentů a sekundární literatury komplexně analyzovat historii uvedené organizace v době vrcholné vlády sovětského vůdce Leonida Iljiče Brežněva a relativně krátkého intermezza jeho nástupců, Jurije Vladimiroviče Andropova a Konstantina Ustinoviče Černěnka. Časově je ohraničena březnem 1969 a květnem 1985. Tato data nejsou náhodná. V prvním případě se jedná o moment, kdy aliance přijetím reformy svých vojenských struktur završila prvotní etapu existence a došlo k ukončení jejího počátečního formování. Na uvedené období let 1955-1969 jsem se zaměřil ve své magisterské diplomové práci "*Varšavská smlouva. Počátky a krize*" obhájené na Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v roce 2010. Z ní vycházela i má práce rigorózní, kterou jsem pod názvem "*Varšavská smlouva v 50. a 60. letech*" na stejném pracovišti obhájil o rok později. Tato doktorská disertace tedy plynule navazuje na můj předchozí výzkum Varšavské smlouvy. Druhé datum, květen 1985, se v tomto případě vztahuje k prodloužení platnosti organizace, jejíž třicetiletá validita tou dobou vypršela. Tehdy se v Sovětském svazu již ujímal moci Michail Sergejevič Gorbačov. Následující proměny východního bloku, které měly značný dopad i na Varšavskou smlouvu samotnou, jsou již zcela specifickou historickou etapou vyžadující samostatný rozsáhlý výzkum.

Struktura výkladu a metodologie

Obecným výzkumným záměrem bylo analyzovat vnitřní vývoj organizace Varšavské smlouvy, a jednoznačně tak definovat její skutečnou roli v mechanismech sovětské evropské zájmové sféry a její vliv na mezinárodní dění. Práce si v žádném případě nekladla za cíl mít charakter vojenské historie. Pokud však chceme vyložit dění v alianci komplexně, musíme se pochopitelně ve značné míře zabývat i jejími vojenskými, nikoliv pouze politickými strukturami. Výklad je tedy veden po těchto dvou paralelních liniích, které se v jistých momentech nevyhnutelně prolínají. Daný přístup koresponduje se skutečností, že po roce 1969 fungoval vojenský a politický rámec Varšavské smlouvy do značné míry odděleně, jak je v textu několikrát ukázáno. V kapitolách, které se věnují vojenskému vývoji, jsem se snažil problematiku zasazovat do politického kontextu doby. Výše uvedená existence dvojkolejného mechanismu aliance totiž v žádném případě nesmí zastínit základní fakt, že v realitě států východního bloku si rozhodující slovo ve formulování základních kontur bezpečnostní strategie vždy udržovala politická moc; jak práce vysvětluje, doporučení vojenských elit byla v příslušných rozhodnutích brána v potaz, neměla však ultimativní charakter. V tomto ohledu

je vhodné doplnit, že podrobná analýza vztahu mezi politickou mocí a vojenským velením, který se v jednotlivých členských státech Varšavské smlouvy zřejmě lišil, značně přesáhne rámec této disertace. Bylo však nutné alespoň rámcově nastínit, jaká situace v tomto ohledu panovala v Sovětském svazu. Jelikož východní supervelmoc měla na dění v alianci klíčový vliv, vyvstala potřeba objasnit, kdo vlastně ve zkoumaném období příslušnou agendu nastavoval. Předem upozorníme, že v tomto směru prezentované závěry nejsou s ohledem na nedostupné primární sovětské zdroje prezentovány jako kategorické. Není vyloučeno, že budoucí výzkum přinese jejich revizi.

Ačkoliv se výklad primárně zaměřuje na dění v samotné alianci a vývoj charakteru spolupráce členských států v jejím rámci, podstata fungování Varšavské smlouvy s sebou přináší nutnost zasazení těchto procesů do širších kontextových rovin. Problémy je nutné vyložit v rámci vývoje studené války, událostí ve východním bloku a v Sovětském svazu, jakožto klíčové mocnosti paktu. Práce si v žádném případě neklade za cíl být syntézou historie sovětské zájmové sféry v období let 1969-1985. Některé problémy jsou proto nastíněny pouze základním způsobem; tak, aby umožnily lépe pochopit podstatu dění ve Varšavské smlouvě samotné. Jistou výjimku představuje kapitola věnující se roli aliance v krizi polského komunistického režimu na počátku 80. let, kde se text některými aspekty tehdejšího vývoje zabývá hlouběji. I v tomto případě jsem se nicméně snažil držet se těch faktorů, které měly na Varšavskou smlouvu a její možné akce vliv - ať potenciální, či reálný.

Téma se může zdát na první pohled značně atraktivní, což je ale zavádějící. Je potřeba si uvědomit, že práce pokrývá dlouhé období šestnácti let. Střídal se v něm momenty dramatictější a dynamické, s časovými úseky strnulejšími, ze čtenářského hlediska nepochybně méně zajímavými. Úkolem vědecké historiografie nicméně není zaměřovat se pouze na přelomové a zásadní události. Pokud chceme skutečně pochopit historický proces v celé podstatě, nevyhnutelně musíme pokrýt dobové dění v jeho plné šíři, včetně období klidnějších, méně významných. Z tohoto důvodu se následující text může v jistých momentech jevit jako příliš obsáhlý a podrobný. Domnívám se však, že s ohledem na výše nastíněný záměr práce mají i tyto pasáže svůj smysl. Vzhledem k šíři heuristické báze mohou také v budoucnu posloužit dalším badatelům zkoumajícím vývoj východního bloku a studené války.

Při absenci komplexního historiografického díla k dějinám Varšavské smlouvy jsem se ve výkladu zaměřoval na fungování organizace samotné. Vezmeme-li v potaz obsáhlost tématu, nebylo možné přistoupit k obsáhlejší komparaci mechanismů východní aliance s těmi

panujícími touto dobou v jejím západním protějšku. Není pochyb o tom, že taková práce by byla velmi přínosná a v budoucnosti bude zajisté sepsána. Při rozsahu tématu jsem rovněž nemohl podniknout hlubokou výzkumnou sondu do jednoho z podstatných aspektů studenovéčné reality, totiž skutečného poměru vojenských sil mezi oběma mocenskými bloky. To samé platí o výši vojenských výdajů. Obě problematiky koneckonců zaměstnávají po dlouhá desetiletí celou řadu analytiků. Disertační práce tak tyto faktory zkoumá převážně na základě existující literatury. Hlubší archivní výzkum primárně zaměřený na danou oblast jsem neprováděl.

Časové vymezení práce naznačuje, že jsem se přiklonil k postupu, který vývojové fáze existence Varšavské smlouvy do značné míry ztotožňuje s působením jednotlivých sovětských vůdců. Ačkoliv je jako začátek práce uváděna reforma aliančních vojenských struktur, její přijetí v zásadě koresponduje s momentem, kdy generální tajemník ÚV KSSS Leonid Brežněv po vojenském potlačení pražského jara konsolidoval svou mocenskou pozici v rámci sovětského politického vedení a můžeme začít skutečně hovořit o jeho vrcholné éře. Správnost takového přístupu se potvrdila i během samotného výzkumu. Ten jasně prokázal, že to bylo právě nejvyšší vedení Sovětského svazu, kdo suverénně definoval ráz vojenské i politické spolupráce ve strukturách Varšavské smlouvy.

Výklad se v zásadě drží chronologické linie. V členění kapitol lze vypozařovat tři základní etapy, které reflektují podtitul práce "*Vrchol a cesta k zániku*". Prvním je období do roku 1975, resp. do podpisu Závěrečného aktu KBSE. Tento moment lze považovat za politický vrchol Varšavské smlouvy. Následující etapa končí vypuknutím tzv. euroraketové krize a sovětskou invazí do Afghánistánu, tedy faktickým krachem procesu détente. Jak disertace ukazuje, aliance a její aktivita v těchto letech zažívaly především stagnaci. Poslední období let 1980-1985 se neslo v duchu tzv. druhé studené války. Navzdory dílčím pokusům o úpravu svých mechanismů se strnulé struktury paktu během této doby ukázaly jako zcela neschopné reagovat na tehdejší dynamické výzvy. Varšavská smlouva se tak definitivně vydala na cestu ke svému zániku.

Doktorská disertace je založena především na rozsáhlém archivním výzkumu. Hlavním užívaným postupem je tedy obsahová analýza příslušných dokumentů. Jedná se o materiály z českých, polských, německých a britských archivů, jejichž výčet se nachází níže. Z pochopitelných důvodů největší část pramenné báze tvoří dokumentace československé provenience. To platí především o vojenských pramenech. Mnoho procesů je tak zákonitě demonstrováno a vysvětlováno na československém případě. Přesto jsem se v nejvyšší možné

míře snažil, aby výklad nebyl veden z československé, ani jakékoliv jiné národní perspektivy a pokouším se v tomto směru vyvarovat obecného generalizování.

Při práci se sekundární literaturou jsem se rozhodl prakticky ignorovat díla sovětologického charakteru vzniklá před rozpadem Varšavské smlouvy. Jedná se ve velké většině o překonané analýzy, které by vytyčenému cíli - vyložit dění ve Varšavské smlouvě na základě primárních pramenů a vyvarovat se spekulacím - nikterak neprospěly. Relevantnější poznatky těchto prací jsou navíc většinou reflektovány v pozdějších historických dílech, na něž disertace odkazuje. S tím do značné míry souvisí i fakt, že pramenná báze čerpá v omezené míře z memoárů. Je to dáno nejen velmi omezeným počtem pamětí přímo se vztahujícím k historii Varšavské smlouvy, ale též skutečností, že tento druh pramene tvoří jeden z pilířů sekundární literatury. Během mého výzkumu se mi bohužel nepodařilo navázat spoluprací s žijícími pamětníky, kteří by se k některým analyzovaným procesům mohli relevantně vyjádřit, a vnést tak do výkladu další zajímavou perspektivu, která by zřejmě osvěžila mnohdy sterilní, nezáživnou řeč archivní dokumentace. Tento nedostatek kompenzuji alespoň užíváním již publikovaných výpovědí, především z řad bývalé východoevropské generality.

Základní závěry

Vojenskopolitické aliance mají různý charakter. Navzdory politickým prohlášením a propagandistickým tezím bývá naprostá rovnost jejich členských států v praxi většinou pouhou iluzí. To platí především v případech, kdy spojení zahrnuje větší množství států disponujících rozdílnou reálnou vojenskou, hospodářskou a politickou silou. Z historického kontextu by bylo naivní domnívat se, že silnější mocnost, neřku-li supervelmoc, se v jistých momentech nepokusí v rámci aliance prosazovat své zájmy, které nemusí být vždy kompatibilní se zájmy menších spojeneckých zemí. Důležitá je míra dominance a užívané metody.

V případě Varšavské smlouvy vystupoval Sovětský svaz s důležitými proměnami po většinu existence této organizace jako faktický hegemon. Skutečnost, že v období, jímž se předchozí text zabývá, jednal oproti 50. a 60. letům s o něco větším taktem a v jistých chvílích i s alespoň iluzorním respektem vůči svým "spojencům", nebyla dostatečná k tomu, aby v něm nekomunisticky smýšlející část obyvatelstva členských států viděla reálného partnera a ochránce, jistého "staršího bratra". Naopak; během prvních tří desetiletí své existence se Varšavská smlouva stala symbolem podrobení se cizí mocnosti. V průběhu

velkých krizích východního bloku v letech 1956, 1968 a 1980-1981 se tak v určitém momentě vždy objevila kritika této formy spojení či alespoň reálných mechanismů organizace.

Toto vnímání Varšavské smlouvy se dobře ukázalo v polských událostech na počátku 80. let. Jen s malou mírou nadsázky: Hrozba příjezdu tanků Varšavské smlouvy do ulic velkých měst Polska byla vnímána mnohem akutněji než nebezpečí "imperialistické agrese", proti němuž měla tato organizace podle oficiálních a propagandistických tezí představovat neprostupný štít. Historická zkušenost byla příliš silná. Pakliže si v roce 1968 možnost vojenského zásahu Varšavské smlouvy proti reformnímu procesu v Československu připouštěla poměrně malá skupina lidí, o 12 let později již obavy z takového scénáře panovaly od počátku nepokojů v Polsku. Skutečnost, že potlačení pražského jara nepředstavovalo oficiální akci organizace, byla v kontextu dění zcela nepodstatná. Časový interval dělící polské události od pražského jara byl přitom stejný jako v případě maďarského povstání a pokusu o liberalizaci reálného socialismu v ČSSR. Snad i z důvodu, že v roce 1956 Moskva nezasahovala za přímé vojenské asistence svých spojenců. Navíc 50. léta a tehdejší praktiky byly v druhé polovině 60. let považovány za v zásadě uzavřenou kapitolu.

Varšavská smlouva se v Brežněvově éře nestala hybatelem dění ve východním bloku. Její struktury fakticky nebyly výrazněji iniciativní. Agenda příslušných jednání se nastavovala jinde, nejčastěji v Moskvě. Namísto toho, aby aktivita v aliančním rámci představovala východiska pro vývoj v sovětské zájmové sféře v Evropě, nastal pravý opak. Procesy odehrávající se ve Varšavské smlouvě spíše odrážely obecný vývoj situace ve východním bloku, měnící se politiku Kremlu a proměny vztahu mezi Sovětským svazem a jeho evropskými satelity. Pro historika zabývajícího se dějinami východního bloku z toho vyplývá, že analýza situace v alianci pro něj bude nanejvýš "lakmusovým papírkem" a proměny v jejím rámci indikátorem obecnějších změn v uvedeném geopolitickém prostoru. Jejich kořeny a hybné síly však musí hledat jinde.

V Chruščovově období Varšavská smlouva dobře odrážela styl jeho celkové politiky uvedeného sovětského vůdce. Soubor v zásadě na sebe nepřilíš navazujících, do hloubky nepromyšlených a nekoherentních kampaní korespondoval s nepravidelným, *ad hoc* svolávaným jednáním v rámci paktu. Brežněvovy změny pak souvisely s obecnými pokusy východní blok stabilizovat; do značné míry chaotická spolupráce měla získat jistý systematictější ráz. Není zřejmě náhodné, že politický vrchol Varšavské smlouvy časově korespondoval s největší zahraničněpolitickou aktivitou sovětského Brežněvova vedení. Stejně tak nepochybně existuje souvislost mezi pozdější brežněvovskou stagnací a přechodem

aliance do jisté pasivity. Pokusy o úpravy mechanismů a chodu paktu v krátkém období jeho nástupců pak odrážely Andropovovo zjištění, že stávající vnitřní i zahraniční politika Sovětského svazu není udržitelná a jisté změny jsou nezbytné.

Výzkum celkově prokázal propastný rozdíl mezi vojenskými a politickými strukturami Varšavské smlouvy. Navzdory výrazným proměnám fungoval pakt v politické rovině i v 70. letech a první polovině následující dekády bez jakéhokoliv statutárního rámce. To mimo jiné usnadňovalo Moskvě možnost koncipovat schůzky podle jejích aktuálních potřeb a definovat jejich agendu. Chod vojenských struktur Varšavské smlouvy byl proti tomu vymezen mnohem jasněji. Jestliže na konci 80. let byla organizace z politického hlediska víceméně stále "lepenkovým hradem", jak ji označuje Vojtěch Mastný, z vojenského pohledu se jednalo o plně funkční spojenectví. Bez ohledu na charakter kooperace, především zcela jasnou dominanci Sovětského svazu, se v průběhu 70. let ve Varšavské smlouvě vytvořily zřetelné a propracované mechanismy spolupráce ozbrojených sil jejích členských států v době míru i války.

Význam Varšavské smlouvy z pohledu nástroje pro správu východního bloku je proto nezbytné hledat právě ve vojenské rovině. Z tohoto hlediska na přelomu 70. a 80. let představovala organizaci, v níž existoval systém pravidelných konzultací a interakce, v zásadě obsáhlých ucelených regulí a v neposlední řadě velmi silná loajalita vojenských představitelů většiny členských států vůči alianci samotné i její vůdčí mocnosti. Tento fakt nesmí být v žádném případě podceňován a zastíněn skutečností, že v politické rovině Varšavská smlouva nadále představovala skořápku, byť výrazně pevnější než při svém založení. V "lepenkovém hradu" ve skutečnosti touto dobou již vyčkávala silná a dobře organizovaná vojenská mašinerie.

Vzhledem k těmto skutečnostem Varšavská smlouva zůstala zcela vázána na studenoválečnou realitu a především existenci východního bloku. Byla široce vnímána jako nástroj sovětské politické a vojenské vůle. Dodejme, že oprávněně. Jakékoliv pokusy vtisknout alianci nové mechanismy a agendu v Gorbačovově éře tak nemohly působit důvěryhodně. Není proto vůbec překvapivé, že po kolapsu komunistických režimů ve východní Evropě po roce 1989 a rozpadu sovětského mocenského impéria v tomto regionu bylo formální rozpuštění Varšavské smlouvy jednou z nejaktuálnějších otázek. Aliance navíc tou dobou již fakticky odumřela. Nová mocenská garnitura v členských státech neměla sebemenší zájem usilovat o hlubokou reformu organizace, kde kořeny a fundamentální rysy spolupráce pocházely z Brežněvovy éry. Zkušenost navíc ukazovala, že v mnoha případech se

našly cesty, jakými se dala formálně existující pravidla obejít. Není divu, že vymanění se z takového svazku s Moskvou bylo chápáno jako zcela klíčový a logický krok. Plně objasnit a analyzovat průběh a charakter tohoto procesu, jehož zásadní důvody se formovaly v letech, jimiž se zabývala tato práce, je však již úkolem dalšího historického výzkumu.

Seznam pramenů a literatury

Nepublikované prameny

Archiv ministerstva zahraničních věcí České republiky, Praha

- f. Dokumentace teritoriálních odborů (DTO) 1945-1989
- f. Teritoriální odbory (tajné) [TO(t)] 1970-1974
- f. Porady kolegia (PK) 1953-1989

Archiwum Akt Nowych, Warszawa

- f. Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie (PZPR KCW)
- f. Urząd Rady Ministrów (URM-KT)

Bundesarchiv, Berlin

- DY 30/ - Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, Büros und Sekretariate

Národní archiv České republiky, Praha

- f. 1261/0/5 - Předsednictvo ÚV KSČ 1966-1971
- f. 1261/0/6 - Předsednictvo ÚV KSČ 1971-1976
- f. 1261/0/7 - Předsednictvo ÚV KSČ 1976-1981
- f. 1261/0/8 - Předsednictvo ÚV KSČ 1981-1986
- f. 506/0/45 - Ministerstvo zahraničních věcí - výstižkový archiv 1945-1987

The National Archives, London

- f. Foreign and Commonwealth Office (FCO)

Vojenský ústřední archiv, Praha

- f. Federální ministerstvo obrany Generální štáb/Operační správa (FMO GŠ/OS)

Publikované prameny

Elektronické archivy a zdroje

- Parallel History Project on Cooperative Security - <http://www.php.isn.ethz.ch/> [2015-03-01]
- Wilson Center - <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/> [2015-03-01]

Edice

- DOMAŃSKI, Paweł, (ed.), *Tajne dokumenty Biura Politycznego. Grudzień 1970*, London 1991.
- MASTNY, Vojtěch; BYRNE, Malcolm (eds.), *A Cardboard Castle? An Inside History of the Warsaw Pact*, New York 2005.

- McDONNELL, Timothy (ed.), *The Euromissiles Crisis and the End of the Cold War: 1977-1987*, vol. II, Roma 2009.
- KAMIŃSKI, Łukasz; BAEVA, Iskra; BLAŽEK, Petr (eds.), *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL, 1980 - 1982, tom I*, Warszawa 2006.
- KAMIŃSKI, Łukasz; BAEVA, Iskra; BLAŽEK, Petr (eds.), *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL, 1980 - 1982, tom II*, Warszawa 2007.
- LUŇÁK, Petr (ed.), *Plánování nemyslitelného*, Praha 2007.
- PACZKOWSKI, Andrzej; BYRNE, Malcolm (eds.), *From Solidarity to Martial Law: The Polish Crisis of 1980-1981. A Documentary History*, New York 2007.
- SCOTT, William, F., *Selected Soviet Military Writings 1970-1975*, Washington 1976.

Memoáry, výpovědi

- Commentary by Wojciech Jaruzelski, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 32-39.
- ГРИБКОВ, Анатолий, И., *Судьба Варшавского Договора. Воспоминания, документы, факты*, Москва 1998.
- JARUZELSKI, Wojciech, *Stan wojenny – dlaczego*, Warszawa 1992.
- JARUZELSKI, Wojciech, *Pod prąd. Refleksje rocznicowe*, Warszawa 2005.
- JARUZELSKI, Wojciech, *Historia nie powinna dzielić*, Toruń 2006.
- KUKLIŃSKI, Ryszard, *Wojna z narodem. Rozmowa z byłym płk. dypl. Ryszardem J. Kuklińskim*. Kurs, Warszawa 1987.
- NOWAK, Jerzy, *Od hegemonii do agonii: upadek Układu Warszawskiego - polska perspektywa*, Warszawa 2011.
- *Wejść nie wejść: Polska 1980-1982 konferencja w Jachrance listopad 1997*, London 1997.

Literatura

- BACON, Edwin, *Reconsidering Brezhnev*, in: BACON, Edwin; SANDLE, Mark (eds.), *Brezhnev Reconsidered*, New York 2002, s. 1-21.
- BAEV, Jordan, *The "Crimean Meetings" of the Warsaw Pact Countries' Leaders*, 2003, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/crimea_meetings.cfm?navinfo=16037 [2015-03-01].
- BAEV, Jordan, *The Warsaw Pact and Southern Tier Conflicts, 1959-1969*, in: HEISS, Marry, Ann; PAPACOSMA, Victor, S. (eds.), *NATO and the Warsaw Pact. Intrabloc Conflicts*, Kent 2008, s. 193-205.
- BANGE, Oliver; KIENINGER, Stephan, *Negotiating one's own demise? The GDR's Foreign Ministry and the CSCE negotiations: Plans, preparations, tactics and presumptions*, in: CWIHP e-Dossier No. 17, 2007, s. 1-17.
- BANGE, Oliver, *Comments on and Contextualisation of Polish Documents related to SOYUZ 75 and SHCHIT 88*, in: CWIHP e-Dossier#20, 2010.

- BENČÍK, Antonín, *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.1, Praha 1996.
- BÉKÉŠ, Csába, *Hungary in the Warsaw Pact, 1954-1989: Documents on the Impact of a Small State within the Eastern Bloc*, 2003, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_hun/intro.cfm?navinfo=15711 [2015-03-01].
- BÉKÉŠ, Csába, *Records of the Meetings of the Warsaw Pact Deputy Foreign Ministers*, 2005, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_defomin/intro_bekes.cfm?navinfo=15700 [2015-03-01].
- BÉKÉŠ, Csába, *Why Was There No "Second Cold War" in Europe? Hungary and the East-West Crisis Following the Soviet Invasion of Afghanistan*, in: HEISS, Marry Ann; PAPACOSMA, S. Victor (eds.), *NATO and the Warsaw Pact. Intrabloc Conflicts*, Kent 2008, s. 219-232.
- BÉKÉŠ, Csába, *Studená válka, détente a sovětský blok. Vývoj koordinace zahraniční politiky sovětského bloku (1953– 1975)*, in: *Soudobé dějiny*, 2011/I-II, s. 53-85.
- BÍLEK, Jiří; KOLLER, Martin, *Československá armáda v rámci sovětského bloku. 1945-1989*, in: *Od Velké Moravy k NATO. Český stát a střední Evropa*, Praha 2002, s. 196-207.
- BÍLÝ, Matěj, *Varšavská smlouva v 50. a 60. letech*, rigorózní práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2011.
- BÍLÝ, Matěj, *Počátky pokusu o reformu Varšavské smlouvy v 60. letech 20. století*, in: *Dvacáté století/The Twentieth Century* 2011/1, s. 159-172.
- BÍLÝ, Matěj, *Bratrská pomoc Polsku? Role Varšavské smlouvy v první fázi polské krize: červenec-prosinec 1980*, in: *The Twentieth Century - Dvacáté století* 2012/1, s. 159-182.
- BÍLÝ, Matěj, *Prosinec 1980: účast ČSSR v pokusu o multilaterální řešení polské krize*, in: HRADEČNÝ, Tomáš; HORÁK, Pavel (eds.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století VII.*, Ústí nad Orlicí 2012, s. 207-217.
- BÍLÝ, Matěj, *Rumunsko a Varšavská smlouva v první polovině 70. let*, in: SUCHARDOVÁ, Hana (ed.), *VI. ročník studentské konference o Balkáně - sborník vystoupení*, Praha 2012, s. 18-25.
- BÍLÝ, Matěj, *1981: Role Varšavské smlouvy ve druhé fázi polské krize*, in: *Historie a vojenství (HaV)* 2013/2, s. 20-40.
- BÍLÝ, Matěj, *ČSSR v organizaci Varšavské smlouvy na přelomu 60. a 70. let*, in: HRADEČNÝ, Tomáš; HORÁK, Pavel (eds.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století VIII*, Ústí nad Orlicí 2013, s. 273-283.
- BÍLÝ, Matěj, *Gierkovo vedení a prosazování polských zájmů v organizaci Varšavské smlouvy*, in: *HaV* 2014/3, s. 4-16;
- BÍLÝ, Matěj, *Romania in the political structures of the Warsaw Treaty Organization at the turn of 1960s and 1970s*, in: *Oriens Aliter* (v tisku 2015);
- BÍLÝ, Matěj, *Od pražského jara k helsinskému procesu. Vývoj politické spolupráce v organizaci Varšavské smlouvy na přelomu 60. a 70. let*, in: *Východočeské listy historické* (2015).
- BÍLÝ, Matěj, *Statut Varšavské smlouvy pro období války. Kontext-schválení-dopady*, in: *HaV* (2015).
- BÍLÝ, Matěj, *ČSSR a krach détente. Nástin československé politiky v rámci Varšavské smlouvy v druhé polovině 70. let*, in: *České, slovenské a československé dějiny 20. století IX.* (2015).
- BOWKER, Mike, *Brezhnev and Superpowers Relations*, in: BACON, Edwin; SANDLE, Mark (eds.), *Brezhnev Reconsidered*, New York 2002, s. 90-109.

- BURR, William, *"Is this the best they can do?" Henry Kissinger and the US quest for limited nuclear operation, 1969-75*, in: MASTNY, Vojtěch; HOLTSMARK, Sven, G.; WENGER, Andreas (eds.), *War Plans and Alliances in the Cold War*, London 2006, s. 118-140.
- CACIAGLI, Federica, *The GDR's target in the early CSCE process. Another missed opportunity to freeze the division of Germany, 1969-73*, in: WENGER, Andreas; MASTNY, Vojtěch; NUENLIST, Christian (eds.), *Origins of the European security system: the Helsinki process revisited, 1965-75*, Abingdon 2008, s. 107-123.
- DELETANT, Davies, *Romania and the Warsaw Pact : Documents Highlighting Romania's Gradual Emancipation from the Warsaw Pact, 1956-1989*, 2004, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_romania/introduction.cfm?navinfo=15342 [2015-03-01].
- DURMAN, Karel, *Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964-1991*, Praha 1998.
- EISLER, Jerzy, *Grudzień 1970: geneza-przebieg-konsekwencje*, Warszawa 2000.
- FIRTH, Noel, E.; NOREN, James, H., *Soviet Military Spending*, Texas A&M University Press, 1998.
- FRISZKE, Andrzej, *Polska Gierka*, Warszawa 1995.
- FUČÍK, Josef, *Rozpočtové výdaje na obranu v zemích Varšavské smlouvy v letech 1955-1989*, in: KRČ, Miroslav (ed.), *Vojenské výdaje v letech studené války a po jejím skončení*, Praha 2000, s. ???
- GADDIS, John, L., *Studená válka*, Praha 2006.
- GARTHOFF, Raymond, L., *New Thinking and Soviet Military Doctrine*, in: FRANK, Willard, C.; GILLETTE, Philip, S. (eds.), *Soviet Military Doctrine from Lenin to Gorbachev 1915-1991*, Westport 1992, s. 195-210.
- GIURESCU, Dinu, C.; FISCHER-GALATI, Stephen, *Romania. A Historic Perspective*, New York 1998.
- GIZICKI, Wojciech, *Od Układu do Paktu: (r)ewolucyjna zmiana w polityce bezpieczeństwa Polski*, Lublin 2011.
- GRIGGS, Les, *Origins and Significance of the Warsaw Pact Wartime Statute Documents*, 2011, <https://www.cia.gov/library/publications/historical-collection-publications/wartime-statutes/WartimeStatutesBooklet.pdf> [2015-03-01].
- HARRISON, Mark, *Economic Growth and Slowdown*, in: BACON, Edwin; SANDLE, Mark (eds.), *Brezhnev Reconsidered*, New York 2002, s. 38-67.
- HEUSER, Beatrice, *Warsaw Pact Military Doctrine in the 1970s and 1980s: Findings in the East German Archives*, in: *Comparative Strategy*, vol. 12, 1993, s. 437-451.
- HOFFENAAR, Jan; FINDLAY, Christopher (eds.), *Military planning for European Theatre Conflict During the Cold War. An Oral History Roundtable, Stockholm, 24-25 April 2006*, Zürich, 2007.
- HOLLOWAY, David, *Jaderné zbraně a studená válka v Evropě*, in: *Soudobé dějiny*, 2011/I-II., s. 32-52.
- IONESCU, Mihail, E., *Rumunsko a vojenská reforma Varšavské smlouvy*, in: *HaV* 2003/3-4, s. 699-705.
- JARZĄBEK, Wanda, *PRL w politycznych strukturach Układu Warszawskiego w latach 1955-1980*, Warszawa 2008.

- JARZĄBEK, Wanda, *Poland in the Warsaw Pact 1955–1991: An Appraisal of the Role of Poland in the Political Structures of the Warsaw Pact*, 2010, http://www.php.isn.ethz.ch/documents/Jarzabek_Essay_Final.pdf [2015-03-01].
- JENSEN, Frade, P., *The Warsaw Pact's Special Target. Planning the Seizure of Denmark*, in: HEISS, Marry Ann; PAPACOSMA, S. Victor (eds.), *NATO and the Warsaw Pact. Intrabloc Conflicts*, Kent 2008, s. 95-117.
- KAMIŃSKI, Łukasz, *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL, 1980 - 1982, tom I*, Varšava 2006.
- KOPSTEIN, Jeffrey, *Ulbricht Embattled. The Quest for Socialist Modernity in the Light of New Sources*, in: *Europe-Asia Studies*, 1994/4, s. 597-615.
- KRAMER, Mark, *Warsaw Pact Military Planning in Central Europe: Revelations From the East German Archives*, in: *CWIHP Bulletin* 2, 1992, s. 1, 13-19.
- KRAMER, Mark, *Comentary on Soyuz-75 and Shchit-88 Military Excercise Documents*, in: *CWIHP e-Dossier#20*, 2010.
- KRAMER, Mark, *The Warsaw Pact and the Polish Crisis of 1980-81: Honecker's Call for Military Intervention*, in: *CWIHP Bulletin* 5, 1995, s. 124.
- KRAMER, Mark, *Poland 1980-81: Soviet Policy during the Polish Crisis*, in: *CWIHP Bulletin* 5, 1995, s. 1, 116-126.
- KRAMER, Mark, *In Case Military Assistance is Provided to Poland: Soviet Preparation for Military Contingencies*, August 1980, in: *CWIHP Bulletin* 11, 1998, s. 102-109.
- KRAMER, Mark, *Jaruzelski, the Soviet Union, and the Imposition of Martial Law in Poland: New Light on the Mystery of December 1981*, in: *CWIHP Bulletin* 11, 1998, s. 5-14.
- KRAMER, Mark, *Colonel Kuklinski and Polish Crisis, 1980-81*, in: *CWIHP Bulletin* 11, 1998, s. 48-59.
- KRAMER, Mark, *Die Sowjetunion, der Warschauer Pakt und blockinterne Krisen während der Brežněv-Ära*, in: DIEDRICH, Torsten.; HEINEMANN Winfried; OSTERMANN, Christian (eds.), *Der Warschauer Pakt. Von der Gründung bis zum Zusammenbruch 1955 bis 1991*, Berlin 2009, s. 273-336
- KRČ, Miroslav, *Vojenské výdaje v letech studené války a jejich determinanty s důrazem na NATO a Varšavskou smlouvu*, in: KRČ, Miroslav (ed.), *Vojenské výdaje v letech studené války a po jejím skončení*, Praha 2000, s. ???
- KŘÍŽ, Antonín, *Krkonoše 80. Cvičení nebo...?*, s.n., po r. 1995.
- KOŘALKOVÁ, Květa, *Vytváření systému dvoustranných spojeneckých smluv mezi evropskými socialistickými zeměmi (1943-1949)*. Praha 1966.
- KOSMAN, Marcelli, *Los Generała. Wokół medialnego wizerunku Wojciecha Jaruzelskiego*. Adam Marszałek, Toruń 2008.
- LITERA, Bohuslav, *Unifikace sovětského bloku v 70. letech*, in: *Slovanský přehled* 1994/1, s. 81-96.
- LITERA, Bohuslav, *Sovětský svaz, "Eurorakety" a eroze sovětského bloku*, in: *Slovanský přehled* 1994/3, s. 259-276.

- LOCHER, Anna, *Shaping the Policies of the Alliance –The Committee of Ministers of Foreign Affairs of the Warsaw Pact, 1976-1990*, 2001, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_cmfa/cmfa_intro.cfm?navinfo=15699 [2015-03-01].
- LUŇÁK, Petr, *War Plans from Stalin to Brezhnev. The Czechoslovak Pivot*, in: MASTNÝ, Vojtěch; HOLTSMARK, Sven, G.; WENGER, Andreas (eds.), *War Plans and Alliances in the Cold War*, London 2006, s. 72-94.
- LUŇÁK, Petr, *Plánování nemyslitelného*, Praha 2007.
- MADRY, J., *Sovětské zájmy v pojetí obrany Československa (1965-1970)*, in: HaV 1992/5, s. 126-140.
- MACHCEWICZ, Pawel, *"The Assistance Of Warsaw Pact Forces Is Not Ruled Out"*, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 40.
- MASTNÝ, Vojtěch, *"We are in a Bind": Polish and Czechoslovak Attempts at Reforming the Warsaw Pact, 1956-1969*, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 230-235.
- MASTNÝ, Vojtěch, *The Soviet Non-Invasion of Poland in 1980-1981 and the End of the Cold War*, in: Europe-Asia Studies, Vol. 51, No. 2, 1999, s. 189-211.
- MASTNÝ, Vojtěch, *Learning from the Enemy. NATO as a Model for the Warsaw Pact*, Zürich 2001.
- MASTNY, V. *Warsaw Pact Generals in polish Uniforms*. 2002, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_polgen/introduction.cfm?navinfo=15708 [2015-03-01].
- MASTNÝ, Vojtěch, *Superpower Détente: US-Soviet Relations, 1969-1972*, in: Bulletin of the German Historical Institute, 2004/1, s. 19-25.
- MASTNÝ, Vojtěch; BYRNE, Malcolm, *A Cardboard Castle? An Inside History of the Warsaw Pact*, New York 2005.
- MASTNÝ, Vojtěch., *Imagining War in Europe. Soviet Strategic Planning*, in: MASTNÝ, Vojtěch; HOLTSMARK, Sven, G.; WENGER, Andreas (eds.), *War Plans and Alliances in the Cold War*, London 2006, s. 15-45.
- MASTNY, V., *The Warsaw Pact. An Alliance in Search of a Purpose*, in: HEISS, Marry Ann; PAPACOSMA, S. Victor (eds.), *NATO and the Warsaw Pact. Intrabloc Conflicts*, Kent 2008, s. 141-160.
- MUNTEANU, Mircea, *The Beginning of the End for Détente: The Warsaw Pact Political Consultative Committee*, in: CWIHP e-Dossier No. 24, 2011.
- MORGAN, Michael, Cotey, *North America, Atlanticism, and the making of the Helsinki Final Act*, in: WENGER, Andreas; MASTNÝ, Vojtěch; NUENLIST, Christian (eds.), *Origins of the European security system: the Helsinki process revisited, 1965-75*, Abingdon 2008, s. 25-45.
- NÜNLIST, Christian, *Cold War Generals: The Warsaw Pact Committee of Defense Ministers, 1969-90*, 2001, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_cmd/introduction.cfm?navinfo=14565 [2015-03-01].
- OCHRANA, František, *Pojetí vojenské síly států Varšavské smlouvy*, in: KRČ, Miroslav (ed.), *Vojenské výdaje v letech studené války a po jejím skončení*, Praha 2000, s. ???
- OPRIȘ, Petre, *Die rumänische Armee und die gemeinsamen Manöver des Warschauer Paktes*, in: DIEDRICH, Torsten.; HEINEMANN Winfried; OSTERMANN, Christian (eds.), *Der Warschauer Pakt. Von der Gründung bis zum Zusammenbruch 1955 bis 1991*, Berlin 2009, s. 185-208.

- OUMIET, Mathew J., *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*, London 2003.
- PACZKOWSKI, Andrzej; BYRNE, Malcolm, *From Solidarity to Martial Law: The Polish Crisis of 1980-1981. A Documentary History*, New York 2007.
- PACZKOWSKI, Andrzej, *Die Polnische Volksarmee im Warschauer Pakt*, in: DIEDRICH, Torsten.; HEINEMANN Winfried; OSTERMANN, Christian (eds.), *Der Warschauer Pakt. Von der Gründung bis zum Zusammenbruch 1955 bis 1991*, Berlin 2009, s. 119-132.
- PECH, Radek, *Rumunsko let sedmdesátých – od liberalismu k represí*, in: *Slovanský přehled* 1992/3, s. 268-279.
- RETAGEN, Mihai, *1968. Ve stínu pražského jara*. Praha 2002.
- REY, Marie-Pierre, *The USSR and the Helsinki process, 1969-75*, in: WENGER, Andreas; MASTNÝ, Vojtěch; NUENLIST, Christian (eds.), *Origins of the European security system: the Helsinki process revisited, 1965-75*, Abingdon 2008, s. 65-81.
- RINOVEANU, Carmen, *Rumänien und die Militärreform des Warschauer Paktes*, in: DIEDRICH, Torsten.; HEINEMANN Winfried; OSTERMANN, Christian (eds.), *Der Warschauer Pakt. Von der Gründung bis zum Zusammenbruch 1955 bis 1991*, Berlin 2009, s. 209-224.
- ROSS JOHNSON, Arthur, *Soviet Control of East European Military Forces: New Evidence on Imposition of the 1980 "Wartime Statute"*, 2011, http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/Wartime%20Statute%20commentary%20arj.final_.pdf [2015-03-01].
- RUBIN, F., *The Theory and Concept of National Security in the Warsaw Pact Countries*, in: *International Affairs*, Vol. 58, No. 4, 1982, s. 648-657.
- SCOTT, William, F., *Selected Soviet Military Writings 1970-1975*, Washington 1976.
- SCHEAFER, Bernd, *The GDR in the Warsaw Pact*, 2007, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_gdr/intro.cfm?navinfo=44755 [2015-03-01].
- SCHAEFER, Bernd., *The Sino-Soviet Conflict and the Warsaw Pact, 1969-1980*, in: HEISS, Marry, Ann; PAPACOSMA, S. Victor (eds.), *NATO and the Warsaw Pact. Intra-bloc Conflicts*, Kent 2008, s. 206-218.
- SEBESTYEN, Victor, *1989. Pád východního bloku*, Brno 2011.
- SELVAGE, Douglas, *The Treaty of Warsaw (1970): The Warsaw Pact Context*, in: *Bulletin of the German Historical Institute* 2004/1, s. 67-79.
- SELVAGE, Douglas, *The Warsaw Pact and the European security conference, 1964-69*, in: WENGER, Andreas; MASTNÝ, Vojtěch; NUENLIST, Christian (eds.), *Origins of the European security system: the Helsinki process revisited, 1965-75*, Abingdon 2008, s. 85-106.
- SELVAGE, Douglas, *The Warsaw Pact and the German Question 1955-1970: Conflict and Consensus*, in: HEISS, Marry Ann; PAPACOSMA, S. Victor (eds.), *NATO and the Warsaw Pact. Intra-bloc Conflicts*, Kent 2008, s. 178-192.
- ŚLUSARCZYK, Jacek, *Układ Warszawski: Działalność polityczna 1955-1991*, Warszawa 1992.
- SURİ, Jeremi, *Henry Kissinger and the reconceptualization of European security, 1969-75*, in: WENGER, Andreas; MASTNÝ, Vojtěch; NUENLIST, Christian (eds.), *Origins of the European security system: the Helsinki process revisited, 1965-75*, Abingdon 2008, s. 46-64.

- TEJCHMAN, Miroslav, *Nicolae Ceausescu*, Praha 2004.
- TEJCHMAN, Miroslav; LITERA, Bohuslav, *Moskva a socialistické země na Balkáně 1964-1989*, Praha 2009.
- TISCHLER, János, *The Hungarian Party Leadership and the Polish Crisis of 1980-1981*, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 77-79.
- THATCHER, Ian, D., *Brezhnev as Leader*, in: in: BACON, Edwin; SANDLE, Mark (eds.), *Brezhnev Reconsidered*, New York 2002, s. 22-37.
- THEE, Marek, *The Polish Drama: Its Meaning and International Impact*, in: Journal of Peace Research, Vol. 19, No. 1 1982, s. 1-10.
- TŮMA, Oldřich, *The Czechoslovak Communist Regime and the Polish Crisis 1980-1981*, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 60-76.
- UHL, Mattias, *Storming on to Paris. The 1961 Berlin Exercise and the Planned Solution of the Berlin Crisis*, MASTNÝ, Vojtěch; HOLTSMARK, Sven, G.; WENGER, Andreas (eds.), *War Plans and Alliances in the Cold War*, London 2006, s. 46-71.
- UMBACH, Frank, *Die Rote Bündnis. Entwicklung und Zerfall des Warschauer Paktes 1955-1991*, Bonn 1996.
- VOLKOGONOV, Dmitrij, *The Rise and Fall of the Soviet Empire. Political Leader from Lenin to Gorbachev*, London 1998.
- VYKOUKAL, Jiří; LITERA, Bohuslav; TEJCHMAN, Miroslav, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, Praha 2000.
- WALSH, David, M., *The Military Balance in the Cold War. US perception and policy, 1976-1985*, Abingdon 2008.
- WANNER, Jan, *Sovětská hierarchie a politika SSSR 1968-1982*, in: Slovanský přehled 1994/2, s. 165-186.
- WANNER, Jan, *Brežněv a východní Evropa*, Praha 1995.
- WATTS, Larry, *The Soviet-Romanian Clash over History, Identity and Dominion*, in: CWIHP e-Dossier No. 29, 2010.
- WEBBER, Mark, *'Out of Area' Operations: The Third World*, in: BACON, Edwin; SANDLE, Mark (eds.), *Brezhnev Reconsidered*, New York 2002, s. 110-134.
- WENGER, Andreas; MASTNÝ, Vojtěch, *New perspectives of the origin of the CSCE process*, in: WENGER, Andreas; MASTNÝ, Vojtěch; NUENLIST, Christian (eds.), *Origins of the European security system: the Helsinki process revisited, 1965-75*, Abingdon 2008, s. 3-22.
- WESTAD, Arne, O. *The Fall of Détente and the Turn of Tides of History*, in: WESTAD, Arne, O. (ed.), *The Fall of Détente. Soviet-American Relations during Carter Years*, Oxford 1995, s. 3-33.
- WILKE, Manfred; ERIER, Peter; KUBINA, Michael; LAUDE, Horst; MULLER, Hans-Peter, *The SED Politburo and the Polish Crisis, 1980/1982*, in: CWIHP Bulletin 5, 1995, s. 121, 127.
- ЗАДОРОЖНИЮК, С., Г., *Бласть - общество – реформы : Центральная и Юго-Восточная Европа. Вторая половина XX века*, Moskva 2006.

- ZUBOK, Vladislav, M., *A Failed Empire, The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, University of North Carolina 2007.